

Tereza Stöckelová – Yasar Abu Ghosh (eds.): *Etnografie. Improvizace v teorii a terénní praxi*

Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2013, 250 s.

Sborník textů věnovaných problematice etnografie, za nímž stojí kolektiv autorů spjatých s Katedrou obecné antropologie na pražské Fakultě humanitních studií UK, stojí za pozornost nejen proto, že nabízí reflexi etnografické praxe ze strany těch, kteří mají s etnografií bezprostřední zkušenost, ale také proto, že se jedná o jeden z prvních ucelených publikačních výstupů těch zástupců daného pracoviště, kteří se vymezují jako *sociální antropologové* (pracoviště profilující se jako *obecná antropologie* má totiž poměrně široký záběr). Na rozdíl od podobně zaměřených v nedávné době publikovaných prací však tato publikace neusiluje ani o učebnicové zachycení „slasti a strasti“ terénního výzkumu v sociální antropologii (srov. např. Martin Soukup: *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Karolinum, Praha 2014), ani nenavazuje na etnologicko-etnografickou linii bádání, která byla české sociální vědě vlastní po dlouhá desetiletí (Roman Doušek a kol.: *Úvod do etnologického výzkumu*. Masarykova univerzita, Brno 2014).

Ambicí editorů tohoto sborníku bylo něco jiného: do středu zájmu kladou etnografii, či (v jejich dikci) *etnografování* – jako proces, tedy praktikování etnografie. Jednotlivé texty pak svorně deklarují etnografickou reflexivitu, ať už je vztažena na pobyt v terénu, psaní, vytváření dat či přehodnocení skutečného výzkumu. Texty otevírají zajímavá a důležitá témata

související s terénním výzkumem: řeší například mocenské vztahy ve výzkumu, pocity trapnosti a nepatřičnosti provázející proces etnografie či otázku (auto)cenzury uplatňované při vytváření etnografií. Řada těchto témat přitom v českém kontextu mnohdy ještě originálním způsobem zpracována nebyla. V tomto ohledu jsou však texty zahrnuté ve sborníku velmi nevyvážené, což je patrně zapříčiněno mimo jiné tím, že se jedná o texty studentů doktorského studia (sami editoři vlastními texty nepřispěli).

Klíčovému pojmu – *etnografie* – editoři i autoři textů rozumějí v podstatě jako synonymu pro terénní výzkum, tedy ve smyslu obvyklém v anglosaské sociální/kulturní antropologii. Na to mají jistě právo, ovšem slušelo by se přinejmenším naznačit, v jakých souřadnicích byl a je tento pojem používán v tuzemském kontextu. Existují zde přeci významné tradice (v nichž byli sami editoři vychováni), s nimiž by bylo vhodné se nějakým způsobem vypořádat, byť by to mělo být kriticky či negativně. Podobně je pak úvod obou editorů prost jakýchkoli odkazů na novodobou českou produkci, jako by se české antropologické (etnologické/kulturologické – netrváme přeci na „disciplinární příslušnosti“) vody v tomto ohledu v posledních desetiletích ani nepohnuly. Třebaže někdy takový dojem při četbě této knihy máme, skutečně tomu není tak, že by se antropologické terénní výzkumy v českých zemích začaly dělat až v posledních pěti letech. Snad jediným nepřímým odkazem k českému kontextu je tvrzení, že se zde se hojně využívá pojem „stacionární terénní výzkum“ (str. 8), což je navíc teze velmi sporná (která navíc není podložena žádným odkazem).

Tematicky jsou jednotlivé příspěvky poměrně široce rozkročeny: od výzkumu thajského horského společenství Akha (T. Ryška), přes sledování svědectví konvertovaných křesťanů v romské komunitě v Mexiku (Š. Ripka) až například po analýzu pocitů nepatříčnosti a neohrabanosti při výzkumu v luxusní restauraci (I. Hajdáková). Zcela specifickým žánrem je pak příspěvek Lucie Žekové „Mluvit o Alici aneb ukázkový příklad bomorfizace“. Není mi sice úplně jasné, proč by měl být prozkoumáván „metodologický antropocentrismus sociální antropologie“ (úvod, str. 22, kurziva L. J. B.), respektive co je na něm v nepořádku, ovšem text samotný je velmi dobře napsaným, originálním textuálním útvarem. Další svěží perspektivu přináší například Bob Kuřík, který ve svém příspěvku pokládá velmi aktuální otázky související s geopolitickými nerovnostmi v terénu, které jsou pro nás (české antropology) dvojnásobně zajímavé, protože se často dostáváme do jakési intermediární pozice, v níž máme na jedné straně zkušenost obyvatel malé, (relativně) chudé (východo/středoevropské země a na straně druhé zakoušíme postavení představitelů bohatého světa jakožto výzkumníci na světovém „východě“ či „jihu“. Kuřík tuto zkušenost popisuje trojčlenkou „antropolog z východu – aktivisté ze západu – indiáni z jihu“. Podobně jako v textu Jaroslava Klepala, se jeho pozornost obrací také k roli „internacionálů“ – zahraničních pozorovatelů, novinářů, aktivistů, pracovníků humanitárních organizací či studentů pocházejících z bohatých západních zemí, kteří bez znalosti jazyka a ve velmi krátké době pořádají „hony“ na místní obyvatelstvo. Autoři se tak podařilo „vyhmátnout“ zajímavé

fenomény, jejichž analýza by mohla představovat (naše, středoevropské) obohacení pro západní antropologii. V této souvislosti je třeba poznamenat, že je vlastně škoda, že text je publikován v češtině.

Problematictější je příspěvek Tomáše Ryšky, zabývající se skupinou Akha z horských oblastí Thajska a Laosu, v němž autor slibuje ukázat, jak vztahy s informátory ovlivnily jeho výzkum. V textu se však o studovaném terénu nedozvíme prakticky nic. Člověk má dokonce při jeho četbě intenzivní pocit, že autor vlastně tomu, co se kolem něj děje, moc nerozumí. A pokud rozumí, zapomněl nám to říci. Jaký byl například charakter zmiňovaných „dětských domovů“ pro akhaské děti? Byly to skutečně „dětské domovy“, nebo se jednalo o určitý druh internátní školy? Jak se tam děti dostaly? Co na to říkali jejich rodiče? Proč autor poskytl citlivá data svých informátorů (od nichž se předtím nechal hostit) médiím? Proč dával svá data organizaci, s níž se předtím jasně nedohodl na jejich použití? Proč data o kriminální činnosti neskončila u příslušných orgánů? (nebo ano, jen nám to zapomněl říci?) Otázky, jaké je místo etnografa v těchto situacích, kde jsou hranice, za které by neměl jít, či jak se zachovat ve sporných bodech, (si) přitom autor vlastně neklade. Nepodrobuje kritické analýze ani hranici mezi antropologií a aktivismem, což by na základě svých zkušeností jistě mohl. V závěrečné části textu pak autor hledá „habituální podobnosti“ mezi akhaskými dětmi z horských oblastí Thajska a Laosu a „Husákovými dětmi“ v tehdejší Československu (a tedy sebou samým). Se vším respektem k Pierru Bourdieuovi (který je v textech skloňován na tisíc způsobů) a jeho konceptu „zúčastněné objektivace“,

v této podobě už je to nepřijatelné. Možná by se autor mohl zamyslet nad tím, jestli by náhodou nenalezl „habituální podobnosti“ také mezi sebou samým a křesťanskými misionáři (další skupinou svých informátorů). Ve vztahu mezi ním a akhaskými dětmi by se zase jistě našla ona jinde zdůrazňovaná mocenská asymetrie. Sebejistá morální nadřazenost, v textu tak patrná, by přitom měla být tím prvním, na co by měla být uplatněna ona tolik vzývaná reflexivita. Tak tomu ovšem není.

Další komentář si zaslouží jazyk a práce s literaturou. Protože jazyk je nástrojem etnografie (či, chcete-li, *etnografování*) nejen jako prostředek komunikace, ale také jako nástroj vytváření a analýzy dat, je třeba mu věnovat zvýšenou pozornost. V tomto ohledu jsou zahrnuté texty dost nevyrovnané: od precizně napsaných textů, které by bylo možné označit jako literární experiment (L. Žeková), přes dobře napsané příspěvky (Kuřík, Hajdáková, Klepal), až po texty plné anglicismů a stylistické neobratnosti (Ryška). Autoři ve svých textech nepřechylují cizojazyčná ženská příjmení, což je rozhodnutí, kterému rozumím, je ovšem třeba říci, že na mnoha místech působí rušivě to, že zatímco (domácí i cizí) mužská jména a příjmení jsou v textu v souladu s logikou češtiny standardně skloňována, ženská příjmení nikoli (není to diskriminace?). Poměrně sympatické je také rozhodnutí některých příspěvatelů (I. Hajdáková) používat v textu jako obecně platný výhradně termín „antropoložka“. To sice mnohdy také působí rušivě a čtenáře do určité míry znepokojuje, zároveň to však připomíná fakt, že na stejné rovině obecnosti používané slovo „antropolog“ zpravidla přecházíme bez povšimnutí. Byl-li to autorčin záměr, pak se podařil.

Pozornost si zaslouží také fakt, že někteří autoři v textech odkazují na práce významných badatelů (typicky Clifford Geertz, Erving Goffman, ale také např. Michael Stewart) publikované v původních jazycích, a ve stejné podobě se odkazy na tyto texty nacházejí také v seznamu použité literatury. Na tom, že se někdo rozhodne používat originální verze klasických děl, jistě není nic špatného. Bývá však dobrým zvykem v seznamu použité literatury čtenáře přinejmenším informovat o tom, že daná publikace existuje také v českém překladu. Zároveň se nelze ubránit dojmu, že v některých případech se nejedná o záměr, ale příčinou je to, že autor/ka o existenci českého překladu citovaného textu prostě neví. Podobně pak považuji za nevhodné poměrně často používané sekundární odkazy: to, co je možná přijatelné v diplomových pracích, by se v publikovaných statích objevovat prostě nemělo. Autoři jednotlivých textů vycházejí ze stejného teoreticko-metodologického zázemí (což vzhledem k situovanosti na stejném pracovišti nepřekvapí), vzájemné odkazy mezi jednotlivými ve sborníku zahrnutými texty ovšem často působí spíše mechanicky. Na hlubší rovině si totiž autoři nenaslouchají.

Sborník *Etnografie. Improvizace v teorii a terénní praxi* představuje pozoruhodný pokus přispět do debaty o terénním výzkumu v české antropologii. Debata, která se do značné míry nevede, protože zde musím souhlasit s Tomášem Ryškou v tom, že jednotlivá pracoviště „významnou měrou ovlivňují styl, zájem a témata antropologie, kterou výzkumníci praktikují, a směr, kterým vedou studenty“ (str. 93). V českém prostředí do té míry, že každé pracoviště si dělá takřikajíc

vlastní antropologii a do diskuze s ostatními prakticky nevstupuje. Zatímco však některé texty představují zajímavé analýzy a vybízejí k potenciálně plodné diskusi, jiné zůstávají takřikajíc na půl cesty a v některých případech se dá hovořit přímo o promarněné příležitosti. Největší slabinou celého projektu je zřejmě právě to, že se jedná o studentské práce. Není totiž jasné, jakou funkci má daná publikace vlastně plnit. Má-li se jednat o pokus ukázat ostatním metodu (etnografií) jakožto „cestu, kterou jsme prošli“, pak je otázkou, je-li skutečně namístě k tomuto účelu používat texty badatelů, kteří se mnohdy sami teprve takřikajíc pokoušejí o první krůčky. V obdobně orientovaných zahraničních výstupech (např. Judith Okely: *Anthropological Practice. Fieldwork and the Ethnographic Method*. Berg, London – New York 2012) totiž bývá zvykem, že jak editor, tak autoři jednotlivých textů jsou zkušenými antropology, kteří mají na kontě nejen úspěšně realizované terénní výzkumy, ale také řadu publikačních „zářezů“. Většina příspěvateľů sborníku *Etnografie* však za sebou výraznější publikační stopu zatím nezanechala a v jistém smyslu se vlastně teprve „učí psát“ (etnografií). V tomto ohledu by sborník mohli „zachránit“ samotní editoři, kteří jsou pedagogy a (ve většině případů) o generaci staršími „tutory“ ostatních příspěvateľů. Tak tomu však není, příspěvek editorů se omezuje na úvodní stať, originální reflexe původních terénních výzkumů z jejich per zde chybí. Možná je to škoda.

Lenka J. Budilová

Irena Kašparová: *Politika romství – romská politika*

Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2014, 274 s.

Témata knihy jsou v posledních letech předmětem řady politických debat i sporů v běžném veřejném diskursu. Vědecké publikace, které shrnovaly dosavadní diskuse a přinášely i jejich nový teoretický rámec či nová vysvětlení a koncepty, však bohužel nejsou v českém prostředí příliš časté. Posledním výraznějším počinem byly již před téměř deseti lety polemiky okolo provokativních studií a článků antropologů Marka Jakoubka a Tomáše Hirta (*Romské osady v kulturologické perspektivě, Kulturologické etudy, Romové – Konec (ne)jednoho mýtu* ad.). Současný záměr nakladatele přinést etnopolitickou studii výhradně zaměřenou na toto téma by se tak mohl zdát jako mimořádně šťastný. Jako důležitý počín se u recenzované publikace dá hodnotit i to, že se tuto starou diskusi pokouší reflektovat a že přináší také teoretické rámce, které se dosud v České republice v souvislosti s tématem romství a romské politiky příliš nepoužívaly. Jde zde zejména o časté odkazy ke konceptům kulturního, politického a sociálního kapitálu u Pierra Bourdieua a jeho chápání vzniku identity jako diskursivní koláže i některé poukazy ke konceptům státu a způsobům jeho prožívání (A. Sharma) a státu a jeho proměně v governmentalitu (M. Foucault).

Poukázání na provázání státu s formováním historie, identit i kultury národů a etnik je pro zvolené téma nepochybně zásadní, stejně jako analýza toho, jakým způsobem dominantní diskursy modelují či ovlivňují podoby a způsoby, kterými se menšiny ve společnosti projevují. Autorka